

ЕКОНОМІКА

УДК: 399 (477+8+292.79)

РОЗВИТОК ТА ОСОБЛИВОСТІ УРБАНІЗАЦІЇ В КИТАЇ

ВЕЛИЧКО Валентин Вікторович,

кандидат економічних наук, доцент,

Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАНУ

Стаття присвячена питанням розвитку та особливостям урбанізації в Китаї та аналізу її економічних, демографічних та історичних передумов з відповідними причинними зв'язками та сутнісними рисами.

Ключові слова: урбанізація, мегаполіси, малі міста

Постановка проблеми. Наприкінці 20-го – на початку 21 ст. у світі прискорилися процеси урбанізації, які в ряді країн з перехідною економікою спричинили динамічний розвиток міст та інших населених пунктів різних таксономічних рангів, в тому числі великих міських агломерацій, мегаполісів та конурбацій, і виникнення нових міст і селищ.

За рівнем економічного розвитку системи розселення, від мегаполісів як провідних економічних і політичних центрів до низових територіальних одиниць базового рівня, мали істотні відмінності. Так, у Данії «містом» вважається населений пункт, де проживають понад 250 осіб, у Японії – понад 30 тис. чол., у США – від 2,5 тис.чол., у Росії – 50 тис. мешканців [1]. Крім чисельності населення, застосовуються такі критерії поняття «місто» як зайнятість населення за галузями народного господарства, його густота, обсяг регіонального валового продукту (РВП), історичні або адміністративні функції. Так, у колишньому СРСР діяли кілька різних критеріїв виділення міст, наприклад, в УРСР містом міг вважатися населений пункт із чисельністю понад 12 тис. жителів, у якому не менш, ніж 75 % населення були зайняті у промисловості.

У сучасній українській класифікації міст, розвитку яких у контексті економічної реформи приділяється значна увага, є такі категорії міських поселень як міста та селища міського типу. Критерії належності населених пунктів до тієї чи іншої категорії міських поселень встановлені законодавчо. Найважливішими з них є такі як мінімальна чисельність населення та мінімальна доля робітників, службовців та членів їхніх родин (тобто зайнятих поза сферою сільського господарства) у загальній чисельності населення (встановлений поріг у 50 %) [2]. Крім того, враховується адміністративне значення населеного пункту, рівень його промисловості, комунального господарства, наявність мережі культурно-побутових установ, благоустрій, перспективи подальшого розвитку тощо [3].

Не зважаючи на те, що у Китаї діють відмінні від українських критерії визначення категорії населених пунктів, питання розвитку міст також перебувають серед чільних складових економічної стратегії держави. Так, за останні десятиліття урбанізація сприяла стійкій позитивній динаміці економічного зростання і соціального розвитку, справляючи потужний вплив на формування КНР як країни з ринковою економікою.

У Китаї широко проводяться дослідження з урбанізації – *ченишхуа яньцзю*. При Академії суспільних наук, Народному університеті Китаю та ряду інших установ та ВНЗ створено інститути (центри) досліджень з проблем урбанізації. Існує велика кількість праць китайських учених з різних аспектів розвитку міст (Ван Юймін, Вей Хоукай, Лю Цзяньде, Люй Юйїнь, Мен Цян, Хань Цзюнь, Ху Аньган, Цуй Шань, Ян Юньян та ін.).

Не зважаючи на певну відмінність поглядів дослідницьких шкіл та окремих науковців на тенденції та проблеми урбанізації, вони майже єдині у тому, що це явище є результатом розвитку економіки і суспільства і що урбанізація забезпечує зростання добробуту Китаю, оскільки саме міські підприємства та городяни забезпечують споживання, а підприємства, відповідно, – попит на інвестиційні та сировинні товари. Крім стимулювання споживання як корисна риса урбанізації розглядається її позитивна роль у залученні інвестицій, інших фінансових ресурсів для містобудування. Процеси урбанізації сприяють також підвищенню кваліфікації кадрів та працівників виробничої сфери, нарешті, забезпечують піднесення рівня життя населення, хоча розбіжності у доходах різних верств городян постійно зростають [4].

Ряд проблем урбанізації, зокрема, розвитку системи розселення Китаю, розглянуті в роботах європейських, американських (Баретт І., Беррі Б., Бух М., Гарн'є Т., Готман Ж., Доксіадис К., Кайзер Е., Коста Л., Майер Р., Мамфорд Л., Чапін С., Енвін Р.) та японських (Р. Кодзіма) авторів.

У їхніх наукових розвідках розглядаються в основному питання ролі мегаполісів Китаю в економіці країни, зокрема, у активізації процесів ринкових реформ та політики модернізації. Численні дослідження присвячені проблемам розвитку інфраструктури міського господарства.

Питання пореформених (після 1978 р.) процесів урбанізації Китаю висвітлені росіянами Є.Ф. Авдокушиним, Є.С. Баженовою, Л.Д. Боні, О.М. Борох, Г.А. Ганшиним, В.В. Карлусовим, Л.І. Кондрашовою, З.А. Муромцевою, І.М. Наумовим, А. В. Островським, Е.П. Пивоваровою, В.Я. Портяковим, О.В. Почагіною, Є.Ф. Селівановою та іншими. Ними проаналізовано та узагальнено ряд актуальних проблем соціально-економічних перетворень у контексті урбанізації, її економічних, соціальних та демографічних аспектів, а також визначено фактори, що забезпечують прискорення економічного та соціального розвитку мегаполісів Китаю, розглянуто перспективні напрямки розвитку їхньої економіки.

Деяко менше уваги іноземні науковці приділяють класифікації китайських міст і порівняння її критеріїв із критеріями міст інших країн, а також періодизації розвитку урбанізації, виявлення закономірностей і розбіжностей між мегаполісами у їхньому формуванні як великих міських агломерацій.

Відзначено, що, починаючи з кінця 1980-х рр., у КНР спостерігається стрімкий розвиток середніх (з населенням від 200 тис. до 500 тис. чол.) і малих (менше за 200 тис. чол.) міст. Навколо міст із мільйонним населенням планомірно і цілеспрямовано створюються міста-супутники, куди прямує частина населення великих міст.

Останніми роками в КНР поступово просуваються реформи в системі прописки, деякі міста запровадили послаблення контролю над процесами прописки, відкривши тим самим для жителів із сільською пропискою можливість постійно проживати в містах. У якості експерименту у м. Шанхай допущено тимчасову прописку працівникам-мігрантам, а у м. Цзясін (з прилеглими повітами) провінції Чжецзян вперше в країні скасовано сільську прописку і запроваджено реєстрацію за місцем проживання, в тому числі у цьому місті.

Уряд активно інвестує в розвиток міської інфраструктури. Найближчі десять років у її вдосконалення буде інвестовано близько 24 трлн. юанів (3,6 трлн. дол. США). Кошти спрямовуватимуться на розвиток мережі доріг, будівництво житла тощо.

Постановка завдання. Незважаючи на наявну літературу і дослідження, присвячені проблемам урбанізації, розвитку міських агломерацій, зокрема, мегаполісів, конурбацій та сільських районів, вони, з огляду на динаміку та протиріччя урбаністичного розвитку, ще недостатньо вивчені, особливо для специфічних китайських умов. В Україні урбанізації Китаю приділяють увагу виключно у контексті вивчення іноземного досвіду містобудування.

У даній статті вперше в Україні зроблена спроба проаналізувати економічні, демографічні та історичні передумови еволюційного процесу перетворень у містах Китаю, з відповідними причинними наслідками, особливостями та їх сутнісними характеристиками. У роботі використовувалися інформаційно-статистичні матеріали, представлені, головним чином, статистичними збірниками КНР, а також періодичними виданнями.

Важливими джерелами розвідок щодо процесів урбанізації у Китаї є матеріали V-го (2000 р.) та VI-го (2010 р.) всекитайських переписів населення, які, зокрема, містять широке коло даних по міських агломераціях. Для проведення порівняльного аналізу та співставлення даних по інших містах світу використовувалися ООНівські документи.

У статті зроблено спробу:

- визначити динаміку та тенденції розвитку урбанізації в Китаї впродовж політики реформ та відкритості;
- проаналізувати процеси урбанізації на найбільш показових з точки зору розвитку економіки і розселення рівнях – мегаполісів та середніх/малих міст;
- виявити тенденції урбанізації Китаю (передусім т.зв.малої, що становлять інтерес для України).

Виклад основного матеріалу дослідження. Прискорений розвиток китайських міст, їхня трансформація у провідні економічні центри у масштабах не тільки Китаю, а й Східноазійського регіону не може не привертати увагу, оскільки відбувається на тлі системних перетворень у китайській економіці, передусім в умовах триваючого переходу від планової до ринкової економіки, який розпочався з кінця 1970-х рр.

Адже у дореформений період процес урбанізації в Китаї розвивався дуже повільно. Після утворення КНР 1949 р., тобто на початку процесу, панувало традиційне переконання у тому, що місто – це в основному промисловість і торгівля, а на селі головне – це сільське господарство та домашні промисли. Тому до реформи темпи урбанізації в цілому були повільними. За офіційними даними, у 1950-1977 рр. міське населення приростало в середньому на 0,25 % в рік. Великих міст було порівняно мало, а мережа малих міст і селищ міського типу не тільки не зросла, а фактично занепала (1953 р. їх було 5 тис., а у останньому дореформеному 1978 р. – 2,8 тис., продукція їхніх неаграрних, по суті – сільських, підприємств 1978 р. становила менше чверті валової продукції селищ тощо).

Слід зазначити, що урбанізація в КНР має „китайську специфіку”, яку необхідно враховувати у порівняльних дослідженнях, зокрема, при можливому порівнянні критеріїв урбанізації в Китаї із критеріями, поширеними в інших країнах. Зазначена специфіка, зокрема, полягає у тому, що в ході урбанізації Китаю селяни перетворювалися в міських жителів не прямо, а опосередковано, тобто в результаті проведеного Центром переформатування сільських населених пунктів у т.зв. „декретні” (тобто затверджені урядовими декретами) селища (міського типу) – *чжень* чи навіть малі міста – *сяо ши*. Оскільки у селищах/малих містах спочатку існували лише деякі міські форми і умови життя, колишні селяни пристосовувалися до дійсно міського життя поступово, у міру визрівання його умов. Це дозволило, з одного боку, певним чином послабити тягар безробіття надлишкового населення на селі, а з іншого – стримувати прагнення селян до масового переселення у великі та середні міста – *чениши* – у пошуках заробітків.

Неабияку складність для розуміння китайських реалій становлять періодичні зміни структури та системи підпорядкування міст та населених пунктів КНР. Так, здійснені у 2002-2005 рр. у адміністративному порядку зміни структури великих міст полягали у вибіркового введенні до їх складу міст нижчого за них статусу. Так, у підпорядкування провінційної столиці м. Ханчжоу було передано досить великі (з населенням понад 1 млн. чол.) міста провінційного підпорядкування Сяошань та Юйхан, до м. Гуанчжоу – Хуаду та Паньюй тощо. Завдяки цьому чисельність та площа території міст швидко зростали і призвели до подальшого збільшення чисельності та частки городян [5]. При аналізі міських поселень Китаю основні труднощі були пов'язані, головним чином, з особливістю розселення міських і сільських жителів. За наявності високої щільності населення і ступеня господарського освоєння території, населені пункти знаходяться досить близько один від одного. При цьому, порівняно з європейськими критеріями, вони мають великі масштаби, що обумовлює помірний розрив між соціально-економічним становищем їх мешканців.

Що стосується великих міст, то впродовж пореформеного періоду навколо них сформувалися широкі концентричні зони тяжіння, площа території яких, як правило, значно більше площі самих міст. Крім того, до міст належать прилеглі до них аграрні повіти. Дається взнаки давня традиція китайської історії – Китай тривалий час був аграрною країною з істотними відмінностями від давньої чи середньовічної Європи щодо розселення, містобудування та системи управління містами. Виходячи з вищеведеного, світову практику з визначення міст за критеріями та стандартами промислово розвинутих країн стосовно міст КНР використовувати проблематично.

Складнощі розумінню урбаністичної структури КНР додає й те, що в умовах розвитку промисловості і повсюдному створенні сільських підприємств, сільські поселення з населенням від 3 до 20 тис. чол. можуть де-факто набути статусу малих міст, зважаючи на відхід його частини від праці у суто аграрній сфері. Водночас, спосіб життя та зайнятість переважної частини населення таких містечок одночасно перебуває у сфері сільського господарства, при цьому сільські підприємства, як правило, використовують його продукцію як основу своєї господарської діяльності.

Тобто, значна частка населення таких містечок одночасно зайнята як у сільському господарстві, так і поза ним, у залежності від сезонності і наявності вільних робочих місць. Такий тип зайнятості в КНР одержав назву „робітник-селянин” (*ї гун, ї нун*). Очевидно, що згадані містечка навряд чи можна ототожнювати із європейськими поселеннями сучасності чи фабричних/шахтарських селищ минулого.

Процес розвитку урбанізації в КНР у вищезгаданий період реформ можна умовно розбити на декілька етапів, а саме:

- 1979-1983 рр. – початковий етап урбанізації, передусім на селі, де економічна реформа розпочалася раніше за інші сфери та галузі господарства. Так, сільські підприємства раніше за міські одержали права на користування землею, на господарювання у частині розпорядження продукцією, а також певну державну підтримку. Адже і Центр, і самі регіони сприяли їхньому зростанню економічними інструментами (надання землі у довгострокову оренду, кредитування, дотації) та організаційними засобами.

- 1984-1988 рр. – етап прискорення урбанізації в умовах зміцнення правових та організаційних основ переходу до ринкових відносин. Під впливом ряду політичних установок ЦК КПК (1984), спрямованих на трансформацію міських підприємств у повноправні суб'єкти господарювання, їхнє число збільшилося, передусім у приморському регіоні. Зміни міграційної політики, зокрема, упорядкування процедури видачі дозволів на роботу поза межами постійного проживання, сприяли прискоренню міграції населення до міських агломерацій приморського регіону. Водночас збільшувалися іноземні інвестиції в економіку та виробничий потенціал середніх та малих міст.

- 1988-1990 рр. – етап початку масштабної урбанізації із широким залученням в економіку міст національного та іноземного капіталу, започаткуванням практики збільшення міського населення за рахунок сільських працівників-мігрантів.

- 2000-2010 рр. – етап високих (у середньому на 1,2 % щорічно) темпів урбанізації, коли коефіцієнт урбанізації (доля городян у населенні країни) збільшився з 36,2 % до 46,6 %. На кінець 2009 р. число жителів міст сягло 620 млн. чол. (1978 р. – 170 млн. чол.). У майбутньому урбанізація прискориться. Деякі китайські експерти вважають, що після 2030 р. у містах проживатиме близько 60% населення країни [6].

Згідно оприлюднених даних, швидке перетворення Китаю з переважно сільської спільноти в урбанізоване суспільство відбувається усе динамічніше.

Наразі територіально-адміністративна структура КНР налічує 660 великих міст – істотно більших за масштабами, ніж два десятиліття тому. Загальне ж число поселень міського типу виросло за цей час удев'ятеро, причому із села до міста щороку мігрує не менш ніж 10 млн. чол.

Особливо потужні політичні та економічні стимули отримала «велика» урбанізація. Це передусім стосується найвищої її ланки – міст центрального підпорядкування (МЦП) та головних спеціальних економічних зон. Формат МЦП являє собою унікальну у світовій практиці територіальну структуру, яка поєднує міське ядро і межуючі з ним сільські повіти, що перебувають у підпорядкуванні міста. При цьому МЦП у територіальній структурі посідають найвищий адміністративно-політичний рівень, аналогічний за статусом провінціям Китаю. Вивчення зазначених особливостей територіального положення МЦП і порівняння його із досить типовою структурою мегаполісів перетворюється на досить актуальне питання.

Усі чотири МЦП – Пекін, Тяньцзінь, Шанхай та Чунцін – є найбільшими містами країни за показниками чисельності населення та займаної території, але мають значні відмінності у рівні економічного розвитку. МЦП Шанхай і, певною мірою, Пекін посідають провідні позиції в економічній та соціальній сфері, тому вивчення цих мегаполісів у контексті практичного втілення китайської економічної реформи особливо актуальне. Зазначені міста тривалий час утримують лідерство серед інших регіонів і щодо темпів та глибини ринкових перетворень, і щодо розвитку міської структури. Досвід згаданих МЦП, попри існування відмінностей у їхньому шляху до економічного росту і підвищення добробуту населення, накопичений у сфері реформування і системних перетворень структури міської економіки, безумовно позитивний, позаяк довів свою ефективність як для економіки країни в цілому, так і територіальних громад зазначених міст зокрема.

Так, у „великій” урбанізації важко переоцінити роль Шанхая, адже регіональний внутрішній продукт (РВП) мегаполісу тривалий час становив близько 20 % ВВП країни.

Інші МЦП – Тяньцзінь та Чунцін – відіграють дедалі активнішу роль у економіці КНР. Про зростання їхньої економічної міцці свідчить те, що з початку 2000-х рр. сукупна доля їх РВП наблизилася до 12 %, питома вага у третій (сервісній) сфері – близько 20 %, темпи економічного зростання на 3-10 % перевищували відповідні загальнонаціональні показники.

Окрім успіхів у сфері економіки, мегаполіси Китаю стали відігравати важливу політичну та ідеологічну роль у китайському суспільстві, перетворившись на зразок, «вітрину процвітання», побіжно демонструючи світовому співтовариству досягнення у соціальній сфері (покращання стану міського середовища, освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення тощо).

Середні та малі міста також відіграють неабияку роль у економіці країни. Згідно з „Доповіддю щодо розвитку середніх і малих міст”, їх сукупний РВП 2009 р. становив 1 трлн. 181 млрд. юанів (близько 200 млрд. дол. США) або 55,23 % національного ВВП, чисельність мешканців (разом з аграрним населенням прилеглих повітів) – 998 млн.чол. (75,2 % населення Китаю) [7].

Характерно, що із зростанням людського та економічного потенціалу середніх і малих міст їх привабливість для іноземного капіталу постійно зростає. За офіційними даними, саме там було створено понад 30 тис. підприємств з іноінвестиціями, їх загальна сума наблизилася до позначки 15 млрд. юанів. У приморському регіоні, де процес «малої» урбанізації пришвидшився, сільські підприємства почали залучати робочу силу з інших місць.

Як вже згадувалося, урбанізація в Китаї виявляється не тільки у зростанні чисельності населення у містах, зосередженні в них економічної діяльності, але й у активній міграції робочої сили села до усіх категорій міст.

Деякі китайські науковці вважають головним напрямком урбанізації в Китаї – «урбанізацію знизу». Цей підхід, відмінний від офіційної точки зору на урбанізацію, на наш погляд, має неабияке значення для розуміння процесу урбанізації в Китаю в цілому.

Те, що дослідниками названо «урбанізацією знизу», не випадково об'єктивно відбувається на селі. Цей процес ініціюється урядами низових таксонів (повітів та селищ) і реалізується самими селянами для того, аби дати робочій силі можливість переміщуватися «по горизонталі», тобто у сільську місцевість інших регіонів (в основному у межах приморського мегарегіону). Водночас там створюються малі міста і селища як центри тяжіння населення та виробничо-сервісної сфери. Постійно розширюючись, вони утворюють зони малих міст і селищ, які чимдалі тісніше сполучаються із великими міськими агломераціями.

Оскільки цим процесом охоплені сільські повіти, то у пріоритетному положенні перебувають малі міста і селища найнижчого таксономічного рангу. Таким чином, урбанізація на найнижчому рівні є (у широкому розумінні) процесом перетворення сіл у селища і їх подальше входження у орбіту тяжіння великих міст.

Процес „урбанізації знизу” почався у 1990-х рр., коли у розвитку сільських підприємств наступив новий етап, ознакою якого були їх акціонування, збільшення їхніх масштабів, злиття та перепродаж акцій, а також будівництво малих зон їх розвитку. Починаючи з 1994 р., в країні створено майже 40 тис. малих зон. Цей процес сприяв концентрації сільської економіки і населення, тобто прискоренню просторових змін, що підвищує рівень урбанізації. На згаданому етапі у розвитку „урбанізації знизу” райони центральної і західної частини КНР почали наздоганяти приморські райони за темпами створення сільських підприємств, чисельністю селян, які займаються несільськогосподарською працею, та іншими показниками.

Хоча протягом останніх десятиліть темпи „урбанізації знизу” були досить швидкі, її рівень у цілому невисокий. Варто зазначити, що через обмеження, пов'язані із режимом прописки, та через недосконалість статистичної служби дійсна зайнятість економічно активного населення малих міст та селищ несільськогосподарською працею перевищує офіційно визначену чисельність. Тобто існує "прихована частина" осіб, зайнятих поза аграрним сектором, що спричиняє істотну статистичну похибку.

У загальній чисельності жителів питома вага аграрного населення порівняно з європейськими стандартами порівняно висока. Згідно перепису 2000 р., частка неаграрного населення у загальній масі робочої сили села становила 28,8 %. Нині в селі несільськогосподарська робоча сила – це в основному робітники та службовці сільських підприємств.

На важливий показник урбанізованості дедалі перетворюється рівень концентрації сільських підприємств. У масштабі країни 8 % зазначених підприємств розташовані у малих містах, селищах і у локальних промислових зонах, 12 % – у малих ринкових центрах, 80 % – у селах.

З точки зору розміщення сільської промисловості ступінь її розпорошеності дедалі вищий. Тобто, контур їх розміщення охоплює практично усі сільські райони Китаю. Крім того, у селищах кількість підприємств сервісного сектору, що виникли останніми роками, дедалі зростає. Очевидно, що розвиток сільських підприємств, особливо сервісних, тобто розрахованих на міських/сільських споживачів, дійсно тісно пов'язаний з розвитком малих міст і селищ.

Попри те, що „урбанізація знизу” отримала швидкий розвиток, роль держави у забезпеченні розвитку урбанізації взагалі важко переоцінити. Так, вплив держави виявляється у прийнятті політичних рішень щодо основних напрямків і шляхів розвитку урбанізації. Це уособлюється, наприклад, у рішеннях уряду, які сприяють організації і розширенню економічних зон. У свою чергу, ці рішення стимулювали приплив інвестицій із Сянгану, Аоменю, Тайваню та зарубіжних держав, забезпечуючи випереджаючі темпи урбанізації цих районів у порівнянні з іншими.

Неабияке значення має діяльність відповідних державних відомств, які впливають на соціальні аспекти урбанізації. Наприклад, встановлення норм розселення селян, надання селянам, що приїхали в місто, тимчасового статусу городян, упорядкування процедури визначення статусу селищ тощо.

Важливу роль починає відігравати політика уряду у продовженні „урбанізації знизу”, оскільки в умовах соціалістичної ринкової економіки практикується державне втручання в господарське життя регіонів, регулювання та контроль економічних процесів. Політичні установки держави та місцевих органів влади супроводжуються конкретними заходами Центру з регулювання та контролю процесів урбанізації, визначаючи, зокрема, темпи та форми „урбанізації знизу”.

Конкретна політика у регіонах і на місцях (у провінціях, містах, повітах, аж до волостей та селищ), що включає пільгове оподаткування, встановлення податкових нормативів на угоди із землею, подвірних, подушних податків тощо, – все це реально впливає на економічний розвиток, рух населення та хід урбанізації у даній місцевості в цілому.

Розширюється інвестування в сільські підприємства та у будівництво малих міст і селищ у рамках програм містобудування. З цією метою: надаються державні субсидії; асигнування місцевих органів влади; кредити банків та кредитних кооперативів; залучаються позабюджетні кошти (у тому числі іноземні інвестиції); нагромаджуються власні кошти селян тощо. Розмір кредитів визначається економічним станом підприємств (банки вимагають, аби у валових інвестиціях власні фінансові ресурси становили 30-50 %). І хоча частка прямих бюджетних видатків, що надходять "зверху", щороку скорочується, держава сприяє залученню коштів з позабюджетних джерел, тобто "збоку", розмір яких залежить від привабливості інвестиційного клімату у містах та селищах, ефективності роботи підприємств тощо.

Власні кошти сільських підприємств та фізичних осіб відіграють дедалі важливішу роль. Якщо їх достатньо, урбанізація отримує додаткові стимули, продовжуючи розвиватися високими темпами. У провінціях, де вже створена густа мережа сільських підприємств, наприклад у провінціях Цзянсу та Чжецзян, частка нагромаджень їх власного капіталу перевищує 50 %.

Природно, що залежно від інвестиційного клімату та соціально-економічних умов, види та розміри джерел фінансування в різних містах теж неоднакові. Наприклад, близькість провінції Гуандун до Сянгану та Аомєня забезпечує їм більший приплив іноземних інвестицій, а також легший доступ до кредитів (обидві позиції становлять понад 55 % загальних обсягів інвестування та кредитування). Тому за розвитком сільських підприємств Гуандун випереджає практично усі провінції.

Потужний чинник розвитку сільських підприємств і урбанізації в цілому становлять кошти, акумульовані самим населенням. За інформацією Головного статистичного управління Китаю, у інвестиціях в основні активи сільських підприємств ці кошти (передусім заощадження населення) 2007 р. склали 24 млрд. юанів (9,5 % усього обсягу інвестицій), збільшившись у порівнянні з 1987 роком на 12,6 млрд., а їхня доля в загальному обсязі інвестицій у сільські підприємства зросла удвічі.

Фінансування будівництва міст і селищ здійснюється державою та місцевими органами влади. Держава та мерії великих міст спільно визначають проекти будівництва пріоритетних господарських об'єктів та свої паї у загальному обсязі інвестицій, наприклад, промислових селищ, міст-супутників тощо.

Будівництво може фінансуватися не тільки з місцевих бюджетів міст, селищ. У 1990-ті рр. важливим джерелом надходжень у місцеві бюджети стали кошти, отримані від операцій із землею (в основному – надання в оренду суб'єктам підприємницької діяльності) територіальних громад. Вони спрямовувалися на будівництво міст і селищ, що, у свою чергу, сприяло пришвидшенню процесів урбанізації.

Активну участь у містобудуванні беруть селяни, які за власні заощадження орендують або скуповують земельні ділянки в містах і селищах, перепродаючи їх забудовникам промислових та житлових проектів, а також виплачують збори за право стати жителями міст. Ці кошти надходять до міських бюджетів і фондів і витрачаються в основному на міське будівництво. За наявними статистичними даними, з початку 1990-х рр. акумульовані таким чином фонди у середньому перевищують 130 млн. юанів щороку.

Очевидно, у майбутньому податки, отримані від операцій із землею, і наявні власні накопичення селян стануть важливим фактором, що впливає на масштаби містобудування повсюдно.

У політичній системі Китаю місцеві органи влади різних рівнів також відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку і будівництві міст і селищ.

Конкретну роль місцевих урядів в економічному розвитку можна звести до наступного. Вони, по-перше, координують свою діяльність із політикою Центру; по-друге, виділяють земельні ділянки, стежать за збиранням податків, проводять політику пільгового оподаткування; по-третє, координують відносини із зовнішнім оточенням (вищими та нижчими рівнями управління та великими підприємствами); по-четверте, погоджують використання місцевих фінансових ресурсів та забезпечують надання кредитів; по-п'яте, визначають основні напрямки розвитку підприємств регіонів та їхню кадрову політику.

Вважається, що такі дії з боку влади забезпечили швидкий розвиток сільських підприємств, особливо колективних. Приморський регіон саме завдяки участі місцевої влади в цьому процесі виявився регіоном, де на селі розповсюджено не тільки малі та середні, а й порівняно великі сільські підприємства. Однак є й негативні наслідки цих процесів, коли міською владою враховуються тільки інтереси

підприємств даної місцевості. Це веде до певного ігнорування територіального поділу праці між регіонами, дублювання в будівництві, а також до надмірного втручання в справи підприємств у минулому, коли функції місцевих адміністрацій, права підприємств недостатньо окреслені юридично.

Селянські маси великого китайського села теж стають важливою силою, що стимулює розвиток і життєздатність „урбанізації знизу”. В економічно малопотужних районах селяни використовують місцеві ресурси задля розвитку малого, індивідуального виробництва, розширення свого господарства до певного масштабу та поглиблення його спеціалізації. Це сприяє прогресу місцевої економіки, а також появі і розвитку нових міст і селищ.

Крім місцевої влади самі вітчизняні та іноземні підприємства, з огляду на сприятливі соціально-економічні умови Примор'я, розширюють капіталовкладення у створення нових виробництв, стимулюючи тим самим економічний розвиток, зосередження населення і розвиток міст і селищ. Таким чином складається тип урбанізації, у якому істотну роль відіграють зовнішні чинники (передусім макрорегіон дельти р. Чжуцзян, спеціальна економічна зона Хайнань).

З огляду на більш ніж три десятиліття економічних перетворень в Китаї можна зробити висновок, що урбанізація відповідає конкретним умовам його перехідної економіки, враховуючи її історично обумовлену специфіку. Процеси „урбанізації знизу” доповнюють існуючі форми і методи урбанізації, які застосовуються у регіональній макроекономічній політиці Центру. У результаті у вже існуючих і виникаючих урбанізованих районах посилюється просторова концентрація населення і підприємств. Це веде до перетворення цілих регіонів в урбанізовані зони.

У зв'язку із відносною відсталістю центральних і західних районів на певний період у майбутньому „урбанізація знизу” залишиться важливою формою урбанізації й для них. Однак у ході реалізації політики відкритості зовнішньому світові, упорядкування структури виробництва у містах та виходу його за міські межі управління процесами урбанізації належатиме до компетенції Центру.

Саме Центр більшою мірою розглядає урбанізацію як спосіб боротьби з бідністю й скорочення розриву між розвинутішим приморським мегарегіоном країни та відсталим внутрішнім.

Так, намагаючись обмежити приплив робітників-мігрантів із сільських районів у великі міста, центральна влада вже ухвалила рішення щодо будівництва понад 9 тис. нових „декретних” міст. Значна частина з них буде створена на основі поселень, звідки наразі походять канали міграції. Таким чином, планується створити мільйони нових робочих місць. Однак є підстави вважати, що плани можуть справити серйозні негативні наслідки для навколишнього середовища. Комісія з розвитку та реформ Китаю ухвалила рішення про те, що близько 35 % відсотків площі кожного міста Китаю має складати "зелена зона". Як один з методів оздоровлення міського довкілля, особливо у малих містах, вважається скорочення використання вугілля для опалення міських будинків, а також вирішення інших проблем міського господарства (забезпечення якісною питною водою, підвищення технічного рівня водовідведення, утилізація сміття тощо).

Таким чином, за період реформ у КНР відбулася принципова зміна місця й ролі найбільших міст у політичній, економічній та соціальній сфері країни. Китайські мегаполіси стали відігравати першочергову роль у економічному зростанні, залученні іноземного капіталу, забезпеченні науково-технічного прогресу в промисловості і третій (сервісній) сфері економіки, концентрації баз передових технологій та НДДКР, формуванні орієнтирів подальшого розвитку для інших міст країни.

У нових економічних умовах найбільші міста-мегаполіси перетворилися на основні ланки забезпечення зовнішніх економічних зв'язків КНР і загальної інтеграції країни у світове господарство. За рівнем економічного та соціального розвитку, а також за ступенем інтеграції у світове господарство Шанхай посідає провідні позиції в Китаї, будучи піонером ринкових перетворень і зразком для інших мегаполісів країни.

У інших китайських мегаполісах склалася неоднозначна соціально-демографічна ситуація. З одного боку, успішна політика з обмеження народжуваності й посилення соціального захисту населення призвела до підвищення загального рівня життя городян, з іншого боку – високий міграційний приплив створив істотні складнощі у забезпеченні рівного доступу до медичного й соціального обслуговування жителів і сприяв посиленню соціальної стратифікації суспільства, а подекуди – загостренню криміногенної ситуації.

Основні проблеми процесу урбанізації в Китаї полягають у тому, що, по-перше, влада не може забезпечити високий рівень життя робітників-мігрантів. Статус підприємств та законодавство про працю об'єктивно дозволяють роботодавцям користуватися важким матеріальним становищем мігрантів і пропонувати їм низькі зарплати. Водночас проблему низьких доходів, у тому числі робітників-мігрантів, уряд Китаю прагне вирішити, передусім шляхом збільшення мінімального рівня заробітної плати.

По-друге – це забруднення навколишнього середовища, що супроводжує урбанізацію. Адже за офіційними даними, втрати китайської економіки від забруднення 2009 р. становили близько 211 млрд. юанів, приблизно 5 відсотків китайських міст страждають від гострої нестачі води. Обсяг золи як рештків теплоенергетики країни 2007 року сягнув 375 млн. т. [8].

З іншого боку, реформа у галузі урбанізації забезпечила стабільний характер проведених перетворень і вихід на ринкові механізми функціонування міського середовища. Китайські мегаполіси стали найбільшими промисловими, торговельними та фінансовими центрами не тільки в масштабі країни, але й Азійського регіону, сприяючи поглибленню інтеграції Китаю у світову економіку. Подальший характер розвитку міст та сільських районів КНР визначається загальносвітовими тенденціями переходу до інформаційної економіки, формуванню пріоритетного розвитку третьої сфери.

Наведений аналіз економічного і соціального розвитку міст КНР у контексті процесів реформування і модернізації китайського суспільства на шляху від планової до ринкової економіки, зокрема розвідка досвіду соціально-економічного розвитку китайських мегаполісів має практичне значення при розробці системи управління великих міст в інших країнах з транзитивною економікою.

З огляду на особливості нинішнього етапу урбанізації Центр почав розробляти план регіонального районування стратегічного характеру, раціонально розподіляючи ресурси і корегуючи пропорції між чисельністю населення, землею, навколишнім середовищем і соціально-економічним розвитком, аби належним чином управляти темпами урбанізації. У сфері ж містобудування Китай дотримується принципу «строго обмежувати масштаби великих міст, раціонально розвивати середні й активно будувати малі міста».

Як зазначено вище, для того, аби забезпечити спроможність міст розв'язати проблеми щодо активного припливу сільського населення, країна повинна збільшити інвестування у будівництво автомобільних і залізничних магістралей, електростанцій, систем водопостачання й створення об'єктів соціальної інфраструктури.

За прогнозами фахівців, до середини XXI століття в Китаї заплановано утворити десять великих груп міст, які географічно розташовані у приморському, внутрішньому мегарегіонах та прикордонних районах з найбільшим потенціалом розвитку.

Висновки. Порівняння сучасного стану урбанізації в КНР із нинішньою ситуацією у містах України свідчить про можливість практичного використання позитивних рис досягнень урбанізації Китаю у проведенні економічної реформи в Україні, зокрема, її регіональної складової. Позитивні результати напрацювань китайських науковців та їх імплементація Центром і регіонами у практиці регіонального управління та господарювання можуть бути використані вітчизняними науковими та практичними організаціями в ході економічних реформ в Україні, а також при вивченні проблем урбанізації інших країн світу.

Аналіз конкретних методів і підходів до урбанізації, що становить основу досягнутих китайськими містами успіхів, становить значний інтерес із погляду можливого їхнього застосування в практиці економічних перетворень у великих українських містах. Так, на нашу думку, вельми актуальним є китайський досвід з передачі прилеглих до мегаполісів повітів у їхнє адміністративне підпорядкування задля створення кращих соціально-економічних умов для їх обопільно вигідного, соціально збалансованого розвитку.

Практична імплементація результатів аналізу китайського досвіду та їх відповідність інтересам України на будь-якому рівні, чи то на державному, чи на регіональному, сприятиме продовженню економічних реформ в Україні та матиме користь для удосконалення діяльності ряду відомств та установ, які опікуються питаннями регіональної політики, у т.ч. Мінекономрозвитку і торгівлі, Мінрегіонрозвитку і ЖКГ, адміністрацій та рад міст України сприятиме підвищенню ефективності їх роботи в межах їхніх повноважень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Социально-экономическое развитие малых городов России : монография / Г. Ю. Ветров, Д. В. Визгалов, Е. Ю. Елагина и др. – М. : Фонд Ин-т экономики города, 2002. – С. 5.
2. Населення і трудові ресурси села : навч. посіб. / за ред. П. Т. Саблука, М. К. Орлатого. – К. : УАЕ УААН, 2002. – С. 271.
3. Нудельман В. Удосконалення адміністративно-територіального устрою України / В. Нудельман [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.municipal.gov.ua/data/loads/8slyh_zbimik_innovac_statta_nydelman.doc
4. Хе Чаолін, У Лія. Чжунго ченшихуа яньцзю чжуао ченго цзуншу (Огляд основних результатів досліджень з урбаністики Китаю) // Ченши веньті. – 2008. – № 12. – С. 6-15.
5. Чжао Ченьцзюнь. Чжунго ченшихуаде чжиду бейцзін юй тічжи юешу (Інституційна основа урбанізації у Китаї та її системні обмеження) // Ченши веньті. – 2006. – № 6. – С. 6.

6. Мао Цічжи. Чжунго ченши фачжань сяньчжуан цзі чжаньван (Сучасний стан та перспективи розвитку міст Китаю) // Чжунго кесюеюань юанькань. – 2009. – № 7. – С. 24.
7. Чжуань Лянюань, Ху Янь. Ченши цзунхе ченцзайлі яньцзю цзуншу (Огляд досліджень з питань комплексних можливостей міст) // Ченши веньті. – 2009. – № 5. – С. 12.
8. Го Веньїн. Ченши хуаньцзін ченцзайлі юй кечисюй фачжань (Екологічні можливості міст та сталий розвиток) // Цінхай хуанцзін. – 2007. – Т. 17. – № 3. – С. 37.

Величко В. В. Развитие и особенности урбанизации в Китае / Институт мировой экономики и международных отношений НАНУ

Статья посвящена вопросам развития и особенностям урбанизации в Китае и анализу ее экономических, демографических и исторических предпосылок с соответствующими причинными связями и сущностными чертами.

Ключевые слова: урбанизация, мегаполисы, малые города

Velichko V. The development and features of urbanization in China / Institute of world economy and international relations of Ukrainian National Academy of sciences

The paper addresses the issues of the development and specific features of the urbanization of China analyzing its economic, demographic and historical preconditions with appropriate reasonable connections and in-depth enquiries.

Key words: urbanization, municipalities, townships